

1873ին մաղձայուզի ժամանակը՝ մաս-
գրութեամբ զննեցի աս հիւանդութեան որ-
պիտութիւնն եւ ապականիչ ազդեցութիւնը:
Ասոր նկատմամբ ըրած դիտողութիւններուս եւ
սկզբնական քննութիւններուս վրայ յեցած՝ ան
կարծիքն ունեցայ, զոր գերմանացի դիտական-
ները՝ միայն շատ տարիներ ետքն ունեցան:

Ուստի հարկաւոր տեսայ, Գոյծովարի
օրական թերթներուն մէջ՝ «Գաշտպանութիւն
ընդդէմ մաղձայուզի», զրած յօդուածիս մէջ՝
ասոր նկատմամբ կարծիքս հրատարակելու...

Խօսք մըն ալ:

Երկիրս ալ, ինչպէս ուրիշ ման երկնային
մարմիններն՝ ունի իր յատուկ ձգական զօրու-
թիւնը: Բայց աս զօրութեան ամենէն մեծ ազ-
դեցութիւնը՝ հոն է, ուր որ ծնած ենք, եւ ուր
որ շարժած է միափող տղուն որդոցը՝ սիրալիք
մօր անուշ որորական երգերուն քով:

Սամուշուլար հայաբաղաքն է իմ ծննդեանս
տեղը. — ուր երկնային քաղցր Երգչի քով՝
որորեցաւ իմ որորոցս ալ: — Սամուշուլար
քաղքին փողոցներուն փողոցն մէջ խաղաղի,
— Ասանկ երջանկացոցիչը դադարւմ է վիճակի
չէ տալու՝ հողազանդիս բոլոր գիտութիւնը:

Ուստի զարմանք է, թէ եր Զոգիի ալ,
հոն կը փափաքի: — Եւ ատեն մը, յարու-
թեան մեծ օրւան մէջ — Աստուծոյ որդմու-
թեամբն — անկէ կը փափաքէի երկնից եր-
թալու:

ՅՈՎՃ. ԱՆԾԻՈ

ԼԵՁՈՒՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՏԵՐԵՆ ԵՒ ԴՐԱՅՈՒ ԼԵՁՈՒՐՆԵՐԸ

Ա.

ՀԱՅՏԵՐԵՆԻ ԶԱՅՆԱԿԱՆ ԳԻՌԹԵՆԸ ՄԸՍԻՆ ՆՈՒՆԱՐԻԳ ԳԻՏԱԶՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Էրման-Ռիս-Ն)

§ 45. Հնդեւր. 8 ձայնի մը հայերէնի մէջ
կորուսելով յառաջ եկած երկարաբառները շատ
հին են, եւ կ'երեւայ թէ գոնէ մասամբ միջդ այն

1 Էրման-Ռիս-Ն ընդգրկեց մէջ այսպէս է. Káriztam
bárágniztam — դատի խաղաղ, պանկանի խաղաղի: Կ'ե-
րեւայ թէ ազգային խաղիք էին ստանք, որոնք՝ սովորու-
թեանէն կամոց կամոց եկած են: — Մ'ենք ալ խաղացած
ենք, այս խաղերը՝ 55-80 տարի յառաջ: — Առաջինը՝
գառնի կամ՝ սել (այժմ. ձագի) ետեւի լառաճերուն՝ ա-
ղին մէկ կտորիկին է: Իսկ պանկանի, լընթ ու առփակ
քար մըն է: — Իստին էութիւնը՝ յայնձ էր, որ որոշ
հետաւորութեանէ մը՝ գառնեւոր, այսինքն՝ գառնուկի ու-
ղիններ. հանգիստընելով՝ անոնցը, որպիսի կարելի է,
շատ փոքնեղաւ, սապաղելու եր:

զարգացող ընդունած են՝ ինչ զարգացումը որ
ընդունած են հնդեւր. երկարաբառները, Հնդեւր.
*sámesor « քորի, բառէն յառաջ եկաւ՝ հայերէնի
մէջ թի կորուսելէն եւ Ծ ձայնին սի անցնելէն ետքը՝
ես երկարաբառական ձեւ մը, որ միջդ այնպէս
ինչպէս հնդեւր. Եւ երկարաբառն ՕՈՒ եւ ՕՈՒ ձեւե-
րէն անցնելով եղաւ այ — ոյսը. այս պատճառաւ
պէտք է անշուշտ Իստինի բառին շեշտին նախըն-
թաց վանկին մէջ ու ձեւն իրիւ կանոնաւոր նկա-
տել է ու ոչ նմանակազմ: Զեմ կրնար վճռել թէ
արդեօք անվանի ձայնից մէջտեղ գտնուող -081-
նման կերպով ՕՈՒ եւ ՕՈՒ երկարաբառներէն անցնելով
եղած է է եւ շեշտին նախընթաց վանկին մէջ
ալ է: Բայց յամենայն դէպս սխալ է Օստ Ե Փի
այն ենթադրութիւնը՝ զոր ըրած է ի թերթին
Բագրուպանեանի Sprchw. Abh. II 69 եւ հետեւ,
թէ -081- շեշտին նախընթաց վանկին մէջ —
կ'ըլլայ. իբրեւ հիմ կ'առնու անտեսութիւնը ձե-
ն շեշտին նախընթաց — Խայր ծագում առած է
ՕՈՒ: սակայն բարդութիւն ապահով է թէ ու ծագած
է միայն ՕՈՒ: Օստ Ե Փի կարելիքը անցնելով
համար յառաջ բերած է, որպէս զի — Ռիս-Ն վեր-
ջաւորութիւնը կարենայ բարգաւթեամբ (-0-si-081-081-
մեկնել: Թեւեւ երկարաբառ երկարաբառը հնդ-
դեւր. Է ծագած է (ոչ չ) ձայնի համար բառական
մեկնութիւն մ'ըլլար. սակայն — Ռիս-Ն չի բաժ-
նաւոր — ոյսին — յուն. — εὐσις (KZ XXXVIII 220):

§ 46. Անշուշտ հայերէնի ման երկարաբա-
կան երկարաբառներուն մէջէն հնդգոյններն են 8
ձայնի մը կորուսելով ծագում առած երկարաբառ-
ները, եւ հնդեւր. Թի՝ ձայնեղներուն եւ ձայնաւոր-
ներուն մէջէն ու բառակցման ձայններներուն կամ՝
ձայնաւորներուն տեղէն և ձայնին անցնելով՝ յայտ-
նապէս հայերէնի հնդգոյն ձայնական օրէնքներէն
է: Դարձեալ և ձայնի բառամբիւն միշտ կորուսած
է, բառակցման ալ նոյնպէս հասարակօրէն կոր-
ուած է, սակայն երբեմն իբրեւ հմնացած է: Հաւ-
անականօրէն տախիս բառ ձայնական օրէնց հաւ-
կընայու է այսպէս: Կ'որ ծագած է 8է (եւ 8 ծա-
գած ք եւ 9, 9՝ ձայններէ) կորուսած է (ինչ ինչ)
բաղաձայններէ վերջը՝ նախադասութեան աղբախի
մէջ, եւ և՛ շունեցող ձեւն այնուհետեւ մասամբ
ընդհանրացած է. տախիս շատ յաճախ պատահած
է 8է՝ քան թէ քէ ծագած և ձայնին, եւ այս կը մեկ-
նուի պարզապէս անկէ՝ որ 8է ծագած է շատ երկար
տառնէն ի վեր զոյն թիւն ունեցած է որով նմանու-
կազմութեան համար շատ աւելի ժամանակ եղած է:

— 8է — վանկական ձայնեւոր մէջտեղ - յ-
եղած է, զոր օր. — արմատներու սեռական
վերջաւորութեան մէջ՝ մարդ, ծագում առած
*mryatosj: Այս — չի՝ ձայնի բնականապէս ծագած է
նախ եւ յառաջ — ինչէ, բայց ինչպիսի է թէ այս-
պիսի ինչէ մ'ի՛նչ յառաջ եկած է բառակցման
եւ բաղաձայններէ վերջը: Պատասխանը թերեւս
այս Գոյնի, հնդգ. Կիջյանի՝ արարաբի՝ [gh]h
եւ Բարաբի՝ հնդգ. Կիջյանի՝ արարաբի՝ [gh]h
եւ — Բարաբի՝ (եւ — Բարաբի, եւ — Բարաբի՝ բառեւ
րուն մէջ), եւ այս՝ զարձեւ կորուսած բայն էր,
որուն ներկայ ժամանակը հաւանականապէս կը
համաձայնէր հնդգ. Կիջյանի՝ «մարաբի» ձեւին

հետո ՏԻ անցնելով իւր ձեռին վրայէն՝ կ'ըլլայ +
 sr եւ rs կ'ըլլան աւ ին կ'ըլլայ ւ, բառի մէջ՝ ջիւ
 (խ-ս-արմամ), հայ. ջիւս 'երակ', լիւս. gysla
 'երակ', լատ. filum, լիտուական ձեւը՝ բոս Jau-
 nis (Памятная книжка Ковенской губ. на
 1893 г. էջ 40 արտասովորական ըմբռնելու է
 բերել gysla, բոս այսմ էթէ միւս լեզուց մէջ ալ
 հարկ է անգական մ'ընդունել, այն առին այս
 անգականը հայերէնի մէջ պէտք է որ ճէն աւելի
 կանոնի կորուսած ըլլայ՝ Բոս Բ-ը գ-մանի
 Grndr. I՝ 477 եւ 741 ւ- բառին մէջ ալ ին մը
 կը ծածկուի, Գ-թախտաթար -իս-ի համար հա-
 տառան առաջին մը չեմ գտներ, բայց կը սպասուի
 այն արգիւնքը՝ զոր -Տ- ունի, Ի հարկէ ճ կը կոր-
 սուի չէ եւ յէ յառաջ (սոս, Գ), բայց այսու ամե-
 նային չէ եւ յէ վերջէ կ'ըլլայ (-դ-ս, սոս) Ատիկա
 շատ կը տարբերի երանեան եւ յոյն լեզուներէ,
 ուր ճ նաեւ անգականն մը վերջէ՝ ի եղած է (որ
 յառաճելի մէջ վերտանի կը կորսուի, Hirtի հետ
 IF. XII 223 բոլորովին անհիմն կը համարիմ այն
 ինթագրութիւնը՝ թէ այս կորտեան նախա-
 տիւնայն յառաճելի մէջ եղած ըլլայ)։ Այս պատ-
 ճառաւ կը կարծեմ թէ այն ժամանակին՝ ուր ճ
 հայերէնի մէջ ի եղաւ, Տի առջեւ զանազան անգա-
 կան մ'արդէն կորտուելու վրայ է եւ իւր ժամա-
 նակի առեւտրութենէն մաս մ'արդէն Տի առեւ,
 որով ճ երկարացաւ եւ զիմացաւ։ Անգականի կո-
 բուման խորից հնուիթիւնը կը հաստատուի լիւլ բա-
 ուով (էջ 127), միայն թէ այս բառին մէջ ճ ձայնը
 երկուր եղած չէր. (անհիմն է այն ինթագրութիւնը
 թէ ճ ձայնը ոչ եւ իր միջեւ նախ կորուսած ըլլայ,
 վասն զի -ոլ- հայերէնի մէջ չ կ'ըլլայ եւ ոչ ւ),
 Ա-ր բառին մասին = α ὀ ρ՝ տես § 43: Հնգեր.
 ին ծագում առած Տի առջեւ գտնուող ոչ կորուստը
 յետին ժամանակի գեղք է (չ. որ. հասնէի մէջ),
 անշուշտ աւելի ուշ ժամանակի մէջ հանդիպած է
 ոչ մի կորուստ, որ կայ յիսուս բառին մէջ եւ չի
 առջեւ, որ հայկական ձայնաւոր նուազմանց ժամա-
 նակին հոգը՝ յէ ծագած էր բաղամայնէ մը յառաջ,
 հմմտ. KZ XXXVIII 226, ուր սա եղանակաւ մեկ-
 նած եմ բառերս՝ Բ-ըւմ, սեւ. Բ-ըւմ, իւ (ծագած
 *iub) եւ վիւ (ի- տառին նկատմամբ հմմտ. § 55).
 վիւ- բառին մասին հմմտ. § 47. Իս-նիմ եւ Իս-նիմ
 (ի մասնաւորի արգելելու ցանկութեան նշանակու-
 թեամբ) բառերուն զով կայ ի-ն (նշանակէ մա-
 նաւանց ցանկութեան նկատմամբ). Ի-նիմ բոս
 ինքեան 'այրել, խանձողել' կը նշանակի. Բա-
 ր րու պտն եւ Ին ինքեանի շ-նիգեւ Ամ. 1908,
 էջ 382 կը մեկնէ եւ սեւ. Ի-նի, 'մի, ծագում
 առած *sems-ghet. բաղադրն է բաւել *sem-gho-
 թառալ եկած, հմմտ. բոս. singuli (եւ ցով փո-
 խանակ ցիւ) յուն. ἰγγία εἷς. Πύφου, հմմտ.
 Solmsen, IF. XIV 437.) Անշուշտ այս եւ բա-
 րին հետ մեկնուցն է նեղ, սեւ. նեղ (կը նշանակէ
 միմեաւորապէս 'պարզ', բարուց նկատմամբ)։ Աս-
 կայն այս բառը խոտորում մը կը պահանջէ ի ձայ-
 նին՝ որ անգականի մ'առջեւ զ ձայնէ ծագած
 ըլլայ (§ 47)։

§ 47. Այս ձայնաւորի անցման պայմաններն
 եւ բոս այսմ ժամանակախօսութիւնը դեռ ճշգրի

քննուած չեն։ Զգնեմ-է (որմէ՝ Է-ի-եւ) յուն.
 εἰνυσαί եւ հետեւեցող թէ է առիփոփոս կը մնայ
 հնգեր. տիւ հետեւ։ Ասոր հետ չի համահայնե-
 րիւ, հհնգ. vasaia, լատ. veniam, Ի հարկէ կրնայ
 հնգեր. *vesnoia- զով՝ *vesno- մին ալ բնագնեմ-
 վասն զի յուն. ὠνοσ ցոյց կու տայ թէ այս բա-
 ւաւորին մէջ հնգերապական ձայնաւորաց փոխա-
 նակութիւններ տեղի կ'ունենան, սակայն այլուստ
 *vesno- ձեւ մ'ազգայի ամենեւին չէ ցուցուած։
 Աւելի տարաբնական կ'ըլլայ զին-ս բառին մէջ
 Ի ձայնաւորին պահպանութիւնը՝ որ Իր թէ ոչ առ-
 ջեւ եղող հնգեր. ճ պատճառած ըլլայ, էթէ նկատ
 առնուիք նաեւ նիւս-մ, կոր. նիւի։ Այս բառը կը-
 առած է ցայտմ յաջորդեալու հետ գ-ով. spinnaia
 'մանել, լիւս. pini, քունտ 'հիւսել', հայ. peti,
 քոնգ 'ձգուել', առաւ. քոնտ եւ քոնտ 'սոսըով
 դարել', ծանոցած 'կեւ աւել, թաթել', բա-
 ռաւտ 'խաշել', քոնտաւ 'արգելու' (քոնտա-
 տաւ 'արգելք')։ Եւ էթէ տալական անորոշ ձայ-
 նական խնդրի զանց առնուի, չեմ գիտեր թէ ա-
 սոր գէտմին կրնայ առարկուի, Կմասնաւորի սլաւե-
 րէնի մէջ շատ տարաբնած արմատը հնգեր. միւս
 լեզուաց շատերն մէջ հնգերը ձգած է, որոնց-
 մով հոս պիտի չըբարիմ. միայն կը յիշեմ լատ.
 pendō (Meillet MSL XI 311). Նոյնպէս πένω
 մաւ, πένωս (այս է 'ինք զինքը, իւր դորու-
 թիւնը լարել, ձգաւալ',) պէտք չկայ զտեղու։
 Անշուշտ նիւս-մ բաղադրուած է յ-նիւս-մ, կատ.
 յե-յ, անանցմամբ՝ նիւս-մ (յ- եւ ն- երկու կազ-
 մութեան ձեւերն են նախադրութեան մը՝ որ կը
 համապատասխանէ լատ. ین, յուն. εἰ նախադրու-
 թեանց)։ Ցարակոյ չկայ որ կատարեալի զար-
 տուղի ձեւը պէտք չէ որ զմեզ խաշեցընէ. յե-յ
 ճ- կատարելի մը կը կրպարանափոխութիւնն է
 (հմտ. հայ. քեց)։ ասոր զով կրնար արմատական
 կատարեալ մը (նիւ) գոյութիւն ունեցած ըլլաւ,
 վասն զի ներկաւ -neui կապին համահայնի կազ-
 մուած է, Գարեհալ նիւս-մ ուրիշ կազմութիւն
 մին է ստուգել նաեւ զ-նիւս-մ, կատ. զնիւ. թե-
 պետ հոս քիւ մը զարմանալի է նշանակութեան
 զարգացումը. հաւանականագոյնս պէտք է 'մոր-
 թել, չորթել'. նշանակութիւնն իբրեւ նախ-
 նական բնութիւն, հմմտ. ասոր համար լեհ. od-ridge
 'կոնակի կամ օղակի սղար', քակել՝ հանել, Բա-
 րաւտ 'ստի' հոս պաշտպանուած ստուգաբանու-
 թիւնը մերժելով՝ կարելի չէ նիւս-մ ձեւքն
 աղաղել։ Այս նիւս-մ *նիւս-մ կամ *նիւս-մ
 ձեւէ մը համարելու (Հիւրշմ. Arm. Gramm. I
 520) ձեւախօսութիւն ամենեւին հիմ չկայ՝ նիւի կա-
 տարեալին պատճառաւ. Եւ այսպէս կը ստիպուի
 Ի ձայնին ի ձայնաւորի (եւ ոչ ու ձայնաւոր) անց-
 ման համար ուրիշ կանոն մ'ենթադրել, Այս ան-
 ցումը միայն այսոր եղած վերջին վանքին մէջ մասն
 պիտի ըլլայ, էթէ ոչ նախապէս ձայնաւոր մը կը
 յաջորդէր. բայց նոյն անցումը տեղի ունեցած
 կրնայ ըլլալ հաւասարապէս թէ հնգեր. -sm-
 -sm-ի եւ թէ հնգեր. -ո-, -ո-ի առջեւ (այսինքն)
 անցումն այն առին հազիւ տեղի ունեցած պիտի
 ըլլայ՝ երբ հնգեր. ճ ձայնը բոլորովին համար եղած
 էր այս յարաբերութեան մէջ. Ի հաստատուն

կը տեսնուի «Սիդի-Կիւրի զղոյցներուն», մէջ (Märchen des Siddhi-Kür), զոր Jülg հրատարակած է: Անշուշտ հոս կոյ գիտականական կրօնութիւն մըն ալ՝ որ և, մէ յառաջ եկած է, բայց ոչ այնպիսի կանոնաւորութեամբ: Սոյնպէս գիտելու հոսայ Castrén (Burjätische Sprachlehre էջ 4 § 16) թէ արամաական օր մը յաճորդող ա մը կը կրօնքնէ եւ կը շրջէ օձայնաւորի: Ասոր հակառակ միեւնոյն կրօնութիւնը ևս յառաջ կը բերէ միայն քանի մը գաւառաբարբառաց մէջ, ի վերջոյ հայերէնի ձայնաւորաց նմանապէսութիւնը թըրքերէնի, մանգոլերէնի եւ ֆիններէնի ձայնաւորներու ներդաշնակութեան հետ անսով զուգործաց է, որ շեշտաւոր վանկն յառաջ կու գայ: Միայն շեշտին դիրքը բոլորովին տարբեր է: Ֆիններէնի եւ մանգոլերէնի մէջ շեշտը կ'իյնայ առաջին վանկին վրայ, միեւնոյն բանն էր նախնայորէնի մէջ: Այս պատճառաւ ձայնաւորներու ներդաշնակութիւնն այս առն էրկայաց մէջ յառաջանալու է: Հայերէնի այս օրան վերջին (էրան) վանկը (այս է՝ հնգեր. վերջնութիւն վանկը) շեշտաւոր է: Այս պատճառաւ հայերէնի ձայնաւորաց ներդաշնակութիւնը յետախաղաց է (տակարան է այնպէս կրնայ գտնուիլ նաեւ երկրորդական շեշտն յոտաւորացած յառաջանալու ձայնաւորաց ներդաշնակութիւնն մը, զ. օր. բառին մէջ՝ աղաւթ, ծագումն առած *աղ- ձեւէ, հմմտ. սղթ § 32): Ընշտի այս տարբերութիւնն որոշիչ էր ձայնաւորաց ներդաշնակութեան անդադրանք բախտի համար: Ասիակ թըրքերէնի (մանգոլերէնի եւ ֆիններէնի) մէջ կրնայ բոլորովին կերպաւորուիլ. վանկ զի առաջին վանկը իբր արմատական եւ իբրեւ ի մասնաւոր կարեւոր դպրացում՝ միւս անփոփոխ մնաց: Հայերէնի մէջ ընդհանրական ձայնաւորն օրինաց միայն մեքենայէս իսկ տիրելովն՝ նոյն արմատին պէսպէս անարդարեւ, միշտեւ անգամ միեւնոյն բառին հոլովման այլեւսլ ձեւերն, արմատականքի տեսակէտով իրարմէ բոլորովին պիտի խտորանին: Բնականապէս ասոր թոյլ տրուած է: Այսպիսի պարագայից մէջ պէտք չէ զարմանալ որ Ե չէ փոխուած ի, զոր օր. բառերուն մէջ՝ սիւնայր սեւ-սիւնայր, եւ լիւն-սեւ. լիւն-սիւն: Ընդհանրապէս ձայնաւորաց ներդաշնակութեան զարտադրութիւնները մեծաւ մասամբ կը միեւնոյն իբրեւ բոլորովին բնական նմանակամութիւններ: Ինչ ինչ բառ-որ ըստ երեւութի կ'ըզդացած է, եթէ մանր միտ դրուի՝ կ'ըզդացած չէ (չ. օր. փեփուր § 9), եւ ինչ ինչ բառ ալ՝ որ այժմ բոլորովին կ'ըզդացած է, թերեւս աւելի կանուխ՝ պատմական ժամանակին սկզբէն քիչ մ'իսկ յառաջ կ'ըզդացած էր: Այսպէս՝ օր. ալ. փեփուր մեք համար կ'ըզդացած է եւ ստուգաբանութիւնն: Բայց կը բովանդակէ արդիւնաբեր վերլուարութիւնն՝ ալ (§ 31), իսկ արմատական բառը շատ դժուարութեամբ կրնայ երկար ժամանակ փեփուր բառին քով մնացած ըլլալ: Երբեք եւ ուրիշ նման բառեր թերեւս միեւնոյն Ե նայնաւորն նախադասութեան նկարագրէն: Եթէ իմ ներթադրութիւնն աղ-վի մասին (վերջ) սկզբէն է, այն ասեմ կարելի է նաեւ Երկու, սեւ. Երկու եւ Բերեւ սեւ. Բերեւայ, անկէ՛ մեկնել, որ եւսական

ձեւերուն առաջին վանկն աւելի զօրաւոր շեշտ մ'ունէր՝ քան երկրորդը: Թեպէտ անհանդիմ բայց միշտ ելք մըն է որ հետոս մակարային համար անոր վերաբերող ներառի անպահանջ յիշել ստիպուած էր:

Հայերէնի ձայնաւորաց ներդաշնակութիւնն ըստ այսմ էտպէս յայնմ կը կոչուեսլ՝ որ գիտաւոր շեշտն ունեցող ո կամ ու մ'իրմէ անմիջապէս յառաջ եղող վանկին Ե ձայնին ու կր փոխէ. մինչ գեւ. գիտաւոր շեշտն ունեցող ո ձայնաւորը նոյնը ի կր փոխէ: Ասոր հակառակն ա, ու, ո ձայնաւորներու աղգեցութիւնն մ'ի ձայնաւորին վրայ ամեն եւին շինշմարտի: (Մէյէ՛ Esquisse էջ 32 սխալ-մամբ կ'ըզդարկէ թէ ու՝ իրմէ յառաջ եղող ի մը Ե կր փոխէ. նկատ էր զինքնաբերական մէջ ստուգիւ-թերեք է մը գոյութիւնն ունեցած չէ [չնայն գրութիւնն անշուշտ նկատ գրութեան կրտսերացոյնէ]: Մէյէ՛ ի թերթին Journal asiatique 1903 էջ 600, վկայութեան կը կոչէ ընկնաւ, կամ. 3 եղ. ընկնց. բայց ընկնաւ ձայնապէս *նկնաւ- ձեւէ կը ծագի, եւ ձեւաբանութիւնն ալ ասոր դէմ ծանրակշիւ բան մը չէ կրնայ առաւելուի: (Ի վերջոյ ընկնաւ- կրնայ ըստ ընկնաւ-ի օրինակին՝ *նկնաւ ձեւէ մը շրջած ըլլալ). տեւր-նկն բառին առաջին վանկին մէջ կը թագնուի ու թէ հին օր, այլ հին եւ եւ լիւն-գոթ. նոյցմի համապատասխանող բառի մը կերպարանափոխութիւնն է, եւ կրնայ օրինակաւ -ոն-ունեցած ըլլալ. լիւն- սեւական ձեւերն մէջ ու կրնայ չի ծագումն առած ըլլալ. ո ձայնը շին աւ-ջեւ կրտսերացու. իսկ լիւն- գաւառական ձեւը՝ զոր վկայութեան կը բերէ Մէյէ, կրնայ լիւն-ի համաձայն կազմուած ըլլալ): Նոյնպէս գիտաւոր շեշտն ունեցող Ե կամ ի մը նախորդ վանկին ձայնաւորին վրայ աղգեցութիւնն մ'ըրած չէ:

Նշանակ է թէ ին բառին քով կայ յոգն. ինչոյ: Ասոր վրայ աւելցնելու է յոգն. սեւ. ինչոյ եւ յոգն. գործ. ինչոյ: Այս ձեւերուն շատ քիչ ըլլան անկէ յայտնի է որ եղ. գործիականը՝ որ այլուստ միշտ յոգն. գործիականին եւ միւս յոգնակին հոլովներուն հետ կը համաձայնի, հոս Ս. Գորց թարգմանութեան մէջ տակաւին ինչ կը հնչէ (Հ. Բ. Բ. Բ. I 460): Իմ ներթադրութեան համաձայն՝ ինչոյ (§ 37) ծագած է հին հաւաքական մը՝ *ինչոյ, իսկ ինչոյ եւ ինչոյ կը հիմնուին ուրիշ հաւաքականք մը վրայ՝ *ինչ (որմէ անդադրանք կազմութիւնն մըն է ինչոյն, որ իրքե գոյութիւնն ունի. հմմտ. Երկու, Երկու, Երկու՝ § 15): Այսմիջ անանցած է տակաւին հաւաքական *ինչոյ ձեւին եղ. գործիականն, իսկ ինչ-նոյն յոգն. ինչոյ սեւականն: Թեպէտ եւ իր. նոյն *ինչ, ծան *կանանց, ձեւերուն մէջ կայ հնգեւրոպական ձայնաւորաց փոխանակութիւնն մը. բայց հայերէնի համար եւ ուրիշ մեկնութիւնն մը նախաձեռն կը համարիմ) (ինչոյ եւ ինչ): Ուրեմն ո այս ձեւերուն առաջին վանկին մէջ ձայնաւորաց ներդաշնակութեան արդիւնը մըն է. ուստի ասիակ է ձայնաւորն ծագած է, եւ ցոյց կու տայ թէ Ե ձայնաւորը զիսկաւոր շեշտն ունեցող վանկերուն մէջ նաեւ անգականներու առջեւ անփոփոխ մնացած է:

Թերեւս բոլորովին նման է այն աղերսը՝ որ կայ բառերուս միջև՝ հանազալ եւ հնի, ՀՏնդկ. ճմռա- (ուր ոչ զը անշուշտ կ'ուզէր հնդեր. ձայնաւոր փոխանակութիւն մը փնտռել)։ Միայն թէ հանազալը կ'ազդուածիւնը պայծառ չէ։ Բայց անշուշտ շատ մը բառերու միացում մըն է. այսպէս՝ հանազալը (աղ) կամ հանազալ-ը (հաղ)։ Բայց ոչ առաջին տարբեր նախնական վերջաւորութիւնն է ոչ ալ վերջին տարբեր նշանակութիւնն որեւէ կերպով պայծառ է։

Անշուշտ չէինամ, հնիամ, է օրինէ, կնայտ, հանազալ ձեւերը յայտնապէս յայց կու տան թէ է կընայ լ + ձայնաւորէ յառաջ՝ շեշտին նախընթաց վանկերուն մէջ անկորուստ մնալ։ Այս պատճառաւ օրէնքը կարելի էր այսպէս ձեւել. է ձայնաւորը միեւնոյն վանկին մէջ ռնգականի մ'առջեւ եղած է, (իսկ ու փոխուած է ու)։ Այն տառն այս օրէնքը պէտք էր վերջնայն ձայնաւորաց օրէնքին աւելի կրտսերագոյն ըլլալ. եւ զարմանալի կ'ըլլար որ ասի գոխաւորակ բառերուն մէջ տեղ մ'ալ չի տեսնուիր (ճեմ, Նիկի պրոկ., շոմ ասոր., քեմ, քեմ, ասմ յուն., [աղ-փոխի] կ'ստորի)։ Բայց տակէ՛ տեսնուիւնք։ Կ'ըլլար ունի անցման զարգացումն եւ բոլորովին անկարելի կ'ըլլայ ժամանակի այս որոշումն, եթէ մտածուի որ էէ յառաջացած է ձայնաւորն երեւան կու գայ յառաջընթեան մէջ՝ յուն. է Ն, ուսկից կը հետեւի թէ անցումը հնազդէն է՝ քան վերջնայն անվանի առաջականի մը կորուստը (ուսկից է Ն, դո, ու (Նայ, Գայ, ույ), որոնց վրայ իստած էմ է թերթին KZ. XXXVIII 239, այս պատճառաւ չեն կրնար -om իջադատը հայցականին միեւնոյն, այլ միայն ծաղկող ուղղական ձեւերէ. Մէյէ, է թերթին Journal asiatique 1903 էջ 504, « կը համեմատէ լատ. զնի հետ որ ծագումը առան է զու-իէ, « ձայնաւոր հնդեր. « է Գըլքանային մը շեշտեալ ձեւն է, իսկ ո՝ անշուշտ)։ Վերջնայն անվանի ռնգականի մը կորուստն ալ անպատճառ. հնազդէն է՝ քան թէ վերջնաւոր ձայնաւորաց օրէնքը։ Այս պարագայից մէջ կ'երեւայ թէ է ձայնէն է ձայնաւորին անցումն (իսկ էէ՝ ու) ոչ թէ վանկերու բաժանումն կանխալ է, այլ մի միայն շեշտէն։

Եթէ ասիկա ուղիղ է, այն տառն ստուգիւ չի կրնար ընդունուիլ թէ ռնգական + բաղձայնի օրինչ աղեցնութիւն մ'աւելցած է՝ քան ռնգական + ձայնաւոր։ Հնդեգոստան հնիէի թով, ինդի սեւ.՝ ինդ ուղղականի մտա եւ նսեւ ինդի (ինդի բառէն անանցած հնդգըճ արդիւնաւոր -ը- վերջաւորութեամբ, հմմտ. վարը՝ § 81, բայց նշանակութեան կողմանէ իւր բառին կոխնած) եւն պէտք է որ նմանակազմութեանց արդիւնքն ըլլան, այնպէս ինչպէս սեւ. հնայ, հնի ուղ. ին. թով։ Ընդեր- ինչպէս Հիւսիս Դանիա I 447 կ'ենթադրէ, պէտք է ընդ-ը բարդուած բառերուն նմանած ըլլալ. նոյն-ը անշուշտ, եթէ հնդգը. an hatii - քըմայ, բառին հետ աղերս ունի։ Նսեւ. Մէյէ (Journal asiatique 1903 էջ 497 եւ հետեւ.) կ'ընդգծեն թէ ձայնաւորին կորուստը (կամ անոր անցումն յը) այնպիսի գիպաց մէջ նմանակազմարար է։ Նախնական՝ ըստ իւր տեսութեան՝ անկորուստ մնացող է մըն է,

հմմտ. հնիէից-ը։ Մէյէ այս օրինակներէն բոլորովին անբաւարար եղանակաւ կը հետեւցընէ թէ անշուշտ է՝ յի առջեւ անկորուստ կը մնայ, եւ ասոր վկայութիւն կը բերէ յի առջեւ գտնուող է կամ ու նախնականից գէպքերու ցանկ մը։ Սակայն նախաւայն է կամ ու երբեմն շեշտին նախընթաց վանկին մէջ ալ անկորուստ կը մնայ. օրինակ յ ամենեւին աղեցնութիւնն ըսած չէ։ Հայերէնի է եւ ու ձայնաւորներուն կորուստն բնահնարապէս շրջապատող բաղձայններուն բնութեւնէն կարծում չունի։ է եւ ու ձայնի մ'անկորուստ մնալն (ի բաց տեսալ բառակցան) միայն անով կը մեկնուի՝ որ այս է եւ ու ձայնաւորները հայկական ձայնաւորաց նուազումն ներքին աւելի կրտսերագոյն են։ Սակայն է եւ ու ռնգականի առջեւ աւելի հնազդէն են՝ քան վերջնային օրէնքները։ Գարեհալ՝ ըստ Հիւսիս Դանիա I 410, վերջնային օրէնքները հնազդէն են՝ քան շեշտին նախընթաց ձայնաւորին նուազումը (ի հարկէ այս ժամանակախօսութիւնն ապահով չէ, եւ § 17ին վերջին անշուշտ աւելի հակահարաբ կ'ապագացանէ)։ Մէյէ իւր կանոնին համար կողմէ կ'ընէ տակաւին յիսուս, (ընդհանրապէս անշուշտ) Նիկի յուցընող անականից իսուսիս — իսուսի բառէն, եւ վերջական հիւս, սեւ. հիւս, զոր կ'առջ *հիւցոյն ծագած մեկնել (առանց ստուգաբանութեան)։ Սակայն ասով Մէյէ կ'առաքարկայ ինչ ինչ հակասած է. վասն զի *հիւցոյն նախածեր մը մէջ g շատ կանոնի կորուստն ըլլալու էր եւ -gm- եղած ըլլալու էր -f- (հմմտ. ասորած, ծագած *odgmog կամ *edgmog ձեւէ)։ Հիմայ կը կարեւոր թէ հիւս ծագումը առան է *pennog, եւ հիւսի հետ աղերս ունի, հմմտ. հայ. osmon «հիւս» սուսէ՝ «անշուշտը պրիւ, Նիկի, է, է հիւս սեւականի է ձայնաւորը կընայ միայն նմանակազմը ըլլալ (կանոնաւոր կ'ըլլար անշուշտ ու ծագումը առան է ձայնէ)։ Անշուշտ նմանակազմութեան վրայ կը հիմնուին նաեւ հնիէից-ը եւ յիսուս (ծագած *y-hing-sim)։ Մէյէ նմանակազմութեան մը հնարաւորութիւնը կ'ուրանայ, վասն զի իւր նախաւոր ձեւ միայն *հոց- եւն կընայ կարծել։ Ըստ իմ հետազոտութեանց նախաւոր ձեւը պէտք էր աւելի *heng- Շնդի։ Ուստի ըստ ձայնական օրինակ է իսուս — § 18։

Բերեմ § 47-ի հետեւութիւնն է՝ եւ ու շեշտաւոր վանկին մէջ՝ նոյնական կամ՝ այլականի ռնգականի մ'առջեւ եղան է եւ ու բայց այս բանը չպատահեցաւ շեշտին նախընթաց (ու յարող հմմտ. § 20) վանկերուն մէջ։ Այս հետեւութեան մը ժամանակախօսական որոշ յեղակեալ մը ստացուած չէ։ Բայց ամենեւին տարիւր մ չկայ ձայնական այս օրէնքը հնազդէն համարելու ռնգականի կորուստն ամենայնից գէպքերէն, վասն զի -սի-, մի-, ուս- (յուն. ὄμος) կրնան հնդեր. ծ եւ օ քովանդանիլ։ Առանց ամենեւին ժամանակաբաժանի խնդիրը նկատողութեան առնելու՝ կընայ լեւ- բառին մէջ ռնգականի մը կորուստն ընդունուիլ, եւ նոյնպէս էլ «մի», «նշ» բառերուն մէջ՝ այն ենթացողութեամբ թէ ուղղականի է (զ. օր. բառերուն մէջ՝ ի-, լի-) բուն կանոնաւոր ձայնաւորին տեղը է մ'անցած է։ համեմատ սեւականի (եղյ, հեղյ), ամենց ներքին (եղի, եղիւ, եղիլ) եւ բարդութեանց

Առեղի կրտսերացոյն (նորագոյն) ձեռն և ձեռն և ձեռն (Հմմտ. լինի՜ս = լինի՜ս)։

ս + s կ'աղէի ընդունել սաբառին մէջ՝ իրո-
ւանէ, կատ. իրոանի, 3. եղ. իրոյո, որուն թող
կայ իրոնիս (Հմմտ. § 14), որ կրնար *gʷorhastuigō-ն
է յառաջ բերուելի, Հոս քայլարմատ մ'իշխողը թերե-
ւս ածուած մին է բառերու՝ ՀՀնգի. gurnu-ն,
գրիթ. kaurius "ծառն"։ -ps- մին ալ ի հարկէ նայն
արգիւնէքը հոս սար, բայց ձեռնարկուն եւ ստու-
գարանորէն ինծի այնչափ հասանկան չ'երեւար
կը--սո գոյականը բան մը չ'որոշէր. վասն զի այն
բայանունները՝ որոնք կը վերջանան --սո, -եւս,
-իւս, --սո (KZ XXXVIII 218) մեծաւ մասամբ
յայտարարելու հ- կատարելուն ածանցած են։

ո + s կրնար թերեւս գտնուիլ յաջորդ բային
մէջ՝ սլանիս, կատ. սլանի, 3. եղ. սլան, գոյական.
սլանի (թ- վերջաւորութեամբ --անէ ծագած KZ
XXXVIII 213) ծագումը առած *sgōn-sէ, իր. in-
tin-scan "սկիզբն"։ ո + s կամ s-ը կայ իրո-սի
մէջ, կատ. իրո-ս, իւր-ս. ներգրիկ մէջ --սո
է փոխանակ *սլանիս (-sn- կամ -nn-)։

Անտարակցոյ լ + s կը գտնուի ստեղծանիս բա-
ռին մէջ՝ կատ. 3. եղ. (ե)-ստի, որ ստեղծելու յուն.
στῆλαι "լուս փնտհի մէջ գնեի, հանգիսեմը, բա-
ռին հետ միանայն է. [στέλλω, στολή բառերն ըստ
այսմ եռոյ. σπελλάμεναι՝ στείλλαμεναι եւ σπολάς
գոյականին հետ ազգեր շուրի], բայց ի -ստի-նի-ն
կայ նաեւ ստեղծ--ս, որ արդէն վերջ բացարձակ
կերպով *ստի-սմ ձեռն է (ը ծագած նէ) կեր-
պարանափոխուած է։ լ + s-ի նայն զարգացումը կը
տեսնուի բառի մէջ՝ ինչո-ս, որուն թող կայ ինչ-
իւրք (§ 28)։ Այն առեւ ինչ-ս առչուող --ես- ար-
մատի մ'աւանդէ եւ։ Այսու հանդերձ եւ կը կար-
ծենք թէ՛ ինչպէս որ § 46ին մէջ անխարխելի,
ՀՀեթեր. Է պէտք է ըստ ձայնական օրէնքով Է եղած
ըլլայ։ Ուստի --ստի-նի-ն մէջ ինչպէս նորէն մէջ-
տեղ եղած կատարելայն յայտարար նշանին վրայ
է։ Դորէն մէջտեղ եղած այլապիսի 8 մը նաեւ բնայն-
նէն ետքը չ'ըլլայ. այլապէս՝ չ'ըն-նի-ն մէջ, եւ որ
կայ պունի --դի-նի հետ (ստուգարանութիւն տե՛ս
§ 3.)։ Հմմտ. անչ-սաղորդ լինի՜ս = անչ-սաղորդ լինի՜ս։
Սկզբնական ձայնաւորին կրտսերան ձայնին հմմտ.
§ 64։ Աղբ--սո գոյականը ստուգարանութեան
համար ծանրակշռութիւն չունի, արդէն սովորաբար
--սո վերջաւորութիւնն ունի։ Արգեքը իչ--ս
(§ 12) լատ. vorare բառին հետ կայ ունի։ Կարելի
է միտելու անգամ որ նաեւ իչ--նի-նի ձայնը նորէն
մէջտեղ եղած կատարելայն 8 ձայնէն յառաջ եկած
ըլլայ. այն ժամանակ կրնար իրո-սանիս եւ իչ-նի-
նի բայերուն հետ ինանի ըլլալ (արմատ *gʷor- եւ
*gʷorhast-)։ Քերչ--ս աղբերու ունի ինչի-ն հետ (§ 28),

§ 51. Կատարելով կազմութեանց քննու-
թիւնը կրնար այն հետեւութեան հասցնել թէ
փակ բաղաձայններու արտասանութեան այլեւայլ
կերպերը ճի առջեւ անփոփոխ մնացած էին։ Աս-
կայն այն առեւ զարմանալի կ'ըլլար որ --ն- իրեւ
նաւոր-թաւ կը ներկայանայ, իսկ --նի-ն կ'առչուի
--ps-ի հետ։ Բայց արգ՝ Բայն այս զիպպ մէջ
կրնայ նորոգուած ձեռն մը (ի հարկէ բաւական հին
ժամանակի մէջ) ընդունուել։ Եւ այս բանը կրնայ

ընդունուել յատկապէս շրթնականաց համար,
Այն առեւ 8 ոչ թէ հնգեւր. --ps-է՛ պլ
պէտք էր ենթագրել (զ. օր. հին ներկայի մէջ
երեւցող) Ս կամ լ + նիւսագրաւար սկսած 8-ն
մը ծագումը առնելու։ Այն առեւ առանց այլեւ
այլութեան՝ կարելի էր ընդունել թէ հնգեւր.
--ps-, յիւս-, --ն-ս պէտք էին կանխառ-
քապէս չի իրականացնէ իրական կայ անագրելու
ստուգարանութեանց ցանկ մը՝ ուր չ'յուն. փ մը
կը համապատասխանէ, եւ գտնար է հաւատար
թէ փ այս ամէն զիպպ մէջ յիսէ յառաջ եկած
ըլլայ։ Այս ենթագրութիւնը տակաւին հնարաւոր
է երէք բառին մէջ, յուն. Էփա (Հմմտ. Էփոծ)՝
թերեւս նաեւ --ի բառին մէջ (--սարմատ, սակայն
ներգոյակ. յ--ի իրեւ լ- արմատ. ուստի անշուշտ
սկզբնէ անդ չէզոք --os-արմատ) յուն. մ փ օ
"յոգաւորք"։ Բայց հազիւ թէ հնարաւոր ըլլայ
յաջորդ բառերու մէջ՝ ֆուի-ս, ֆուի-ս, յուն.
πτάρουμα, լատ. sternum (նախապ. ps-, հայ.
ps-), ֆուի-ս, յուն. ψεδνός "նստ, ցոյցան",
ֆուի-ս յուն. փաչա "փշիւն, մանրէն" (Բուզգի-
IF I 457), Հմմտ. ՀՀնգի. bdbhasti "մանրէ, շախ-
շախէ", ֆուի-ս յուն. փափαρός "փափուկ"
(Բուզգի- Beitrage, էջ 21) եւ ձեռն սեւ. ձեռն-
իթէ աղբիւր ունեւայ յուն. γύψος (իր *gypsos-
Բուզգի- Beitrage, էջ 21. տարբեր կերպով
չ'արժիք մտախ՝ Գ. Եւսեւէ IF Anz. XIV 49,
արար-պարսիկ բառը՝ Prellwitz թող, յունա-
կան ծագումը ունի եւ ոչ թէ հակառակը)։ Չեմ
զիսեր ստուգարանորէն կղզեացած բառ մը՝ որուն
մէջ ps եղած ըլլայ ։ Ստուգի. --սո աղբիւր շուրի
(իշխողն արդէն ի թերթին KZ XXXVIII 199
ըսած եմ)՝ ը փսծօրս էր եւ ոչ փսծօրալի հետ.
վասն զի փսծօր 8-ի կրնար Uhlenbeckի "բնա-
կանական, բնիկ" բառնուել ՀՀնգի. kṣudrā-s
(IF V 61), նշելուէ եւ --սո գտնարու կրնայ
բաժնուել բառերէն՝ հայ. չոյն "ուշիւն" ՀՀնգի.
šūnyā-s "գառարի, ունայն", Ուստի շրթնականաց
արտասանութեան ամէն կերպերը նախահայերէնի
մէջ՝ 8-ի առջեւ զի վերածուած են. այս զ ձայնի ալ
չ'եղած է, բայց չէ արցանած. վերջապէս 8 ձայնը
փէն ետքը՝ պարզ հագադային շնչոյ փոխուած է
(ընդ հակառակն շրթնական փակ բաղաձայնի մ'առ-
ջեւ 8 չի կրտսեր, հմմտ. § 48. հոն՝ ուր չ'ըստ
երեւութիւն սկզբնական ջրի-ն մը կը համապատաս-
խանէ՝ ընդունուելու է ծանօթ հնգեւր. փոխառ-
կութիւնը՝ որ կայ 8-բաղաձայնի եւ բաղաձայն
առանց ճի մըլնէ)։ Բայց որովհետեւ մենք բաց
ատի՝ § 14ին մէջ տեսաք թէ փակ բաղաձայն-
ներու արտասանութեան զանազան կերպերն ի մի
միացած են իր առջեւ, ուստի այսմ ինծի անհաւ-
անական կ'երեւայ թէ հայ. ձեռն կղզեացած
բառի մը մէջ եղած փակ բաղաձայնի արտասանու-
թեան այլեւայլ կերպերն իրարմ բաժնուած ըլլան՝
ճի առջեւ։ Ի թերթին KZ XXXVIII 209 ըստ Բու-
զրուական Եւսեւէ իչ--նը կ'առչուէ էր ՀՀնգի. kṣarati
"հոտ", բառին հետ։ Այսմ կը վերագառուած իմ
սեպհական հնագոյն մեկնութեան (զոր այն առեւ
յանիւրաւ անտես ըրած էի) եւ --սո կը համարեմ
իրեւ վերջաւորութիւն հնգեւրական --ծ, չ. օր.

բառերուս մէջ՝ սոր յուն. *ἄορ* (§ 43), —*բ* յուն. *ῥμαρ* (§ 44), —*ն*—*բ* *δναρ*, *սեն* եւ յուն. *βδωρ*, *νύκτωρ*, յուն. *σχωρ*, *τέχνωρ*, *πέλωρ*, *έέλδωρ*, *ξλωρ*. Բռնագման իւր Յարերայ (Grundriis I 244 Բ. հետեւ.) առաջին տպագրութեան մէջ —*ա*ր վերջաւորութիւնը —*դ*է ծագած կը մեկնէր. եւ այս մեկնութիւնը առկայէն 1՝ 477 յայտնապէս ուղիղ կը համարի. թեպէտ այս դէպքը բացառապէս կրեպով չի յիշեր, բայց դեռ կրեպունի թէ վերջաւորութիւնը կոչուող *դ* յերեւան կոչուող իբր —*ա*ր, որուն համար ուրիշ ապացոյց չունի. Բայց հայերէնն այս ենթադրութեան կը հակառակի. միայն Joh. Schmidt (Pluralbild 193 Բ. հետեւ.) մեկնութիւնը հնարաւոր է. այսինքն թէ հնդեւր. —*ծ*ր վերջաւոր նախաւոր հաւաքական կազմութիւն մըն է. Զար բառին արմատը կը թափուի Է տառին մէջ, յորում եւ *հ*ղեւր. *վիլ*—*մ*ը կը տեսնենք, հմտ. հին հնդկ. *dadhi* «մածուն» (կրկնեալ), *dahayati* «ծծէ, խմէ», «նշանակութեան զարգացման համար վկայութեան կը կոչենք հին հնդկ. *práyasa* «կամ, ջուր, բառը: Արդ՝ *ի*թէ փակ բազմապէսներու արտասանութեան այլեւայլ կերպերը թի առջեւ իրարմէ չեն բաժնուիր» կրնայ որոշուիլ որ քմառագողաւորական +8 առուգորանորէն կըզգացածը բառերուն մէջ միշտ չայլ (յոր յուն. *ξερός*, *Ξηρός*), իսկ քմական ուժի առաւմական +8՝ միշտ չ(տաշ թերեւս աղերս կ'ընէ հին սկանդ. *svella* «անթերեալ», քաղցեալ» բառին հետ չեմ համարձակելի գիտցը բաժնել տաշ բառէն. այս բառին նախնական մեկն է մերձաւորապէս *8վիմ-8ւ-8 մը՝ որ նախապէս կը նշանակէր «քաղցեալ, անթեր», բայց յետոյ, «անորոշակ գրգռող, քաղց» — հմտ. հւլ. *syllō* «յաղեալ, կուշտ» բառին հետ լին. *soüus* «յաղեցընող» 1. Բայց ու կամ իւրաքանչէր, ուստի նախապէս անշուշտ ծարմամ մըն էր. թերեւս կրնայ ճիշդ անգլանիին աղեղութեամբ մեկնութիւն թէ այս ամենուն հակառակ չմը ծագած է, թեպէտ ու այն մեկերը՝ որոնց մէջ մ եւ 8 մայն նաւորով մ'իրարմէ բաժնուած էին, կը հակադդէին եւ 3 մային մը ծագման կը նպաստէին):

(Հրահանգներ)

ՀԱՆՔԵՐ ՊԵՐԵՐՍՈՒՆ

ՄԱՏՆԵԱՌՈՒԱԿԱՆ

ՊԵՐՇԱՌՆԵ ՄԵՐԻ ԿԻՐԿԻՐ

Կոմս Կ. Լանքորոնսկի այս խորագրով փոքրիկ գրութեան մը հրատարակած է, որ «Իրեւան մեծագիր տպուած» է: Ըստ ինքեաննոր գրութեան չէ, այլ արդէն շատ արդի յաւաք լըստ տեսած է գերմ. թերթին մը մէջ, ինչպէս արդէն

իւրաքանչիւր բաժնի առջեւ նշանակուած է. (վասն զի երբեք բաժնի է, մին Կիրիկից, միւսը՝ Եփրիկեական ուղեւորութեան մը մասին): Աւղեւորութիւնն ալ նոր չէ, այլ 1883 տարեան կատարուած, ընկերացութեամբ Բ. Luschanchi հոս ներկայացուածն ալ է ուղեւորութեանս՝ այսպէս ըսելը, համառոտ օրագիր մը՝ ուր ուղեւորն օրը օրին համառոտիւ նշանակած է իւր կտրած ձամբան եւ ունեցած ապաւորութիւնն: Կոմսին այս եւ ուրիշ ուղեւորութիւնքն եւ իրեն առատաւեւն ստատարեղմն ուրիշ գիտնող քննութիւնքն տեսական եւ նշանաւոր արդիւնքներ ունեցած են, որով հիմնապէս ուսումնասիրուած են փոքրն Ասիոյ հարաւ-արեւմտեան կողմերը, եւ այս մասին լըստ տեսնեն շեքի մնացորւթիւնն: Վերջինս հոս ի նկատի չենք առնուր: Իսկ ներկայ համառոտ ուղեգրութիւնը 11 գլխոյ բաժնուած է, որոնց խորագրերն արդէն կը ցուցնեն իրեն բաժան ուղեգիրը. այսինքն՝ «Արիւ», նաւու կրայ (Ջմիւռնիայէն սկսելով) Մերսին, Տարսն, Ատանա, Մոսիս, Ալաս, Իստիւ մակառայմարտին դաշտաւայրը, Պայաս, Աղքեսանդրեակ, Բէլլան եւ Ատիկը:

Քանի որ ուղեւորութիւնն ըստ այսմ իբր բաժն տարի յառաջ տեղի ունեցած է, անշուշտ այս տեղ նկարագրուածներէն այս կամ այն կէտն այժմ կրնայ փոխուած ըլլալ: Սակայն Հեղինարը կը նկարագրէ մանաւանդ գեղեցիկ բնութիւնն ու անոր ըրած ապաւորութիւնքն, արեւելեան կենաց այլեւայլ գծեր եւ նմաններ, որոնք իրենց արժեքը միշտ կը պահեն: Ցամաք էլած Մերսին՝ լիովին արեւելեան կը գտնուէն բան: Հոս ճիշդ սկիզբը լաւ դիտողութիւն մը կ'ընէ, երբ իւր ծրագիրը կը բացատրէր՝ ցամաքէն երթալ Աղքեսանդրեակ, ամենք կ'ընդդիմախօսեն թէ շատ դժուարին բան է, վասն-գաւոր, եւ ի վերջոյ նաւով դիւրաւ եւ անվասնք կրնայ հոն հասնուիլ: Բուն ուղեգնացութեան եւ անոր զբօսանաց, կ'ընէ, գաղափարը կը պահի. եւ իրականութիւնը միշտ կը մեծցուին: Փոքր Ասիոյ ներսերը ձամբարած աստեւ, կը գիտէ, յաճախ զգուշացուցած են զինքը ձամբաներէ՝ թէ անանցանելի ըլլան. զորոնք սակայն շատ անգամ դիւրին գտած է,

1 Աստիկը կամ Կիրիկից բաժնը լըստ տեսած է Միւնխեն «Ընդհանուր, թերթին Եւրոպական մէջ (Beilage der Münchener Allgemeinen Zeitung, 10—23 April 1886.) 2 Այսպէս յիշեմ Գրաֆ Կ. Lanekoroński, Städte Pamphiliens u. Pisiadiens, unter Mitwirkung von G. Niemann u. E. Petersen I, Wien 1880 (1* pp. 185 + 31 տխու.) II, 1892 (1* pp. 247 + 33 տխու.)

1 Karl Graf Lanekoroński, Ein Ritt durch Kilikien. — Aus dem winterlichen Afrika. (Als Manuscript gedruckt.) Wien 1905. 8* pp. 99.